

DIDŽIOJO TĖVYNĖS KARO METAIS Į ŠALIES GILUMĄ
PASITRAUKUSIŲ LIETUVOS PILIEČIŲ BIBLIOTEKINIS
APTARNAVIMAS

KLEMENSAS SINKEVICIUS

Hitlerinei kariaunai braunantis į Lietuvą, respublikos partiniams bei valstybiniams organams teko organizuoti paties brangiausio turto — žmonių — evakuavimą. Evakuavimasis išgelbėjo daugelio aktyvių tarybinių darbuotojų gyvybę. Nespėję evakuotis rašytojas Vytautas Montvila, skulptorius Vincas Grybas, daugelis partinių bei tarybinių darbuotojų, mokslininkų, kultūros veikėjų buvo hitlerinių okupantų nužudyti.

Tarybų Lietuvos gyventojų evakuavimas vyko itin nepalankiomis sąlygomis, kai hitlerinė armija sparčiai brovėsi į šalį, hitlerinė aviacija viešpatavo ore, o Raudonoji Armija dar nebuvo priverčiusi priešą pereiti prie pozicinio karo ir negalėjo pridengti atsitraukimo operacijų. Iš Lietuvos į šalies gilumą pavyko evakuotis tik 22 671 žmogui¹. Iš kiek geresnes sąlygas turėjusios Tarybų Latvijos evakuavosi apie 40 000², o Tarybų Estijos — apie 65 000 gyventojų³.

Evakuacijoje gyvenusius Tarybų Lietuvos piliečius aptarnavo ikikariniais metais šalyje sukurta tarybinių bibliotekų sistema.

Reikia pažymėti, kad, vykdant V. Lenino priesaką „taip pastatyti biblioteki-

ninkystę Tarybų šalyje, kad tankus įvairių tipų bibliotekų tinklas laiku aptarnautų visus iki vieno gyventojus jiems reikalinga knyga“⁴, šalyje jau buvo sukurtas platus bibliotekų tinklas. 1941 m. pradžioje šalyje buvo 280 000 visų tipų ir rūšių bibliotekų, kurios turėjo 520 mln. knygų. Iš 95 400 masinių bibliotekų 55 800 bibliotekų buvo valstybinės, 17 800 — profsąjunginės, 18 000 — kolūkinės. Be to, šalyje veikė 40 982 klubinių įstaigų bibliotekėlės⁵.

Bibliotekų tinklo parametrais Tarybų Sąjunga buvo pralenkusi labiausiai išsivysčiusias kapitalistines šalis. Kaip konstatavo TSRS Liaudies Komisarų Tarybos Pirmininko pavaduotojas Andrejus Višinskis, kalbėdamas TSRS Aukščiausiosios Tarybos 6-oje sesijoje 1940 m. balandžio 2 d., 1936—1938 metų žiniomis viena masinė biblioteka Tarybų Sąjungoje teko 2197 gyventojams, tuo tarpu Vokietijoje — 4297, Anglijoje — 4300, Japonijoje — 14 774, Italijoje — 20 211, JAV — 20 331 gyventojui. Antra vertus, šimtui gyventojų Tarybų Sąjungos masinių bibliotekų fonduose buvo 86 knygos, tuo tarpu kai JAV — 79, Japonijoje — 17,4, Vokietijoje — 15,8, Italijoje — 4,8 knygos⁶.

¹ Rakūnas A. Lietuvos liaudies kova prieš hitlerinę okupaciją.—V., 1970, p. 21.

² Борьба латышского народа в годы Великой Отечественной войны. 1941—1945.—Рига, 1970, с. 524.

³ Ларин П. А. Эстонский народ в Великой Отечественной войне. 1941—1945.—Таллин, 1964, с. 97.

⁴ Krupskaja N. Bibliotekinis darbas.—V., 1948, p. 5.

⁵ Абрамов К. И. История библиотечного дела в СССР.—Изд. 3-е, перераб. и доп.—М., 1980, с. 257—258.

⁶ Речь депутата А. Я. Вышинского.—Правда, 1940, 7 апреля.

Charakteringas tarybinės bibliotekų sistemos bruožas buvo tas, kad stambios mokslinės bibliotekos koncentravosi ne tik Maskvoje bei Leningrade, jų buvo visos šalies teritorijoje. Visose sąjunginėse respublikose buvo sukurtos stambios respublikinės bibliotekos. Karo išvakarėse Tarybų Uzbekijos respublikinės bibliotekos fondas pasiekė 1,2 mln. tomų⁷, Tarybų Kazachijos — 800 000 tomų⁸, Tarybų Turkmėnijos — 560 852 tomas⁹ ir t. t. Pagal tuo metu veikusį privalomojo egzemplioriaus įstatymą, kiekvienos sąjunginės respublikos respublikinėje bibliotekoje buvo kaupiamas pilnas visos Tarybų Sąjungos spaudinių kompleksas visomis kalbomis.

Greta respublikinių bibliotekų, visos šalies teritorijoje veikė stambių aukštųjų mokyklų bei mokslų akademijų bibliotekų tinklai.

Nuo pirmųjų hitlerinės agresijos dienų partiniai bei tarybiniai šalies organai ėmėsi visų reikiamų priemonių, kad bibliotekų veikla tarnautų gynybos reikalams ir nebūtų siaurinama.

Jau 1941 m. birželio 26 d. RTFSR švietimo liaudies komisariatas paskelbia kreipimąsi į visus švietimo darbuotojus, kuriame ragina pertvarkyti ir bibliotekų darbą pagal karo meto poreikius¹⁰. 1941 m. liepos 17 d. „Pravda“ atkreipia dėmesį į tai, kad „visas partinis-politinis, masinis-aiškinamasis, kultūrinis-auklėjamasis, agitacinis-propagandinis darbas turi tarnauti fronto poreikiams, atkirčio priešui organizavimui uždaviniams“¹¹.

Valstybinių masinių bibliotekų uždavinius bei darbo turinį nusakė RTFSR švietimo liaudies komisaro 1941 m. spalio 27 d. įsakymas „Dėl masinių bibliotekų darbo karo metu“. Jame buvo pareikalauta „visą masinių bibliotekų darbą skirti tam, kad daugiamilijoninis knygų fondas būtų panaudotas plačiam agitaciniam-masiniam darbui bei propagandai žinių, gyventojams reikalingų tarybinės liaudies Didžiojo Tėvynės karo prieš fašistinę Vokietiją sąlygomis“¹².

Bibliotekų veiklos klausimai buvo nuolatinio partinių bei valstybinių organų dėmesio centre per visą Didžiojo Tėvynės karo laikotarpį.

Bibliotekų veiklos klausimus nuolatos nagrinėjo VKP(b) Centro Komitetas. 1942 m. rugpjūčio 4 d. Centro Komitetas pareikalavo, kad visos partinės organizacijos iš esmės padidintų dėmesį kultūros-švietimo įstaigų darbui¹³. 1943 m. vasaryje priėmė nutarimą dėl profsąjungų kultūrinio darbo, liečiant ir profsąjungų bibliotekų reikalus¹⁴ ir pan.

Bibliotekų veiklos klausimais nuolat domėjosi vietinės partinės organizacijos, mobilizavo bibliotekas darbui karo meto sąlygomis. „Kiekviena kultūros-švietimo įstaiga privalo kasdien dirbti masinį gynybinį darbą“, — sakoma VKP(b) Stavropolio srities komiteto nutarime apie politinės agitacijos karo metais uždavinius¹⁵. Tadžikistano KP (b) CK biuras 1942 m. spalio 5 d. priima specialų nutarimą dėl kultūros-švietimo

⁷ Каримов Б. Развитие научных библиотек в Узбекской ССР. 1940—1970 г.г.: Диссертация. — М., 1973, с. 34.

⁸ Даулетова Н. К. Научные универсальные библиотеки Казахстана. — Алма-Ата, 1976, с. 20.

⁹ Ораков Э. История библиотечного дела в Туркменской ССР: Диссертация. — М. — Ашхабад, 1969, с. 162.

¹⁰ Хроника: 1917—1977. — Библиотекарь, 1977, № 11, с. 68.

¹¹ Агитацию — на службу Отечественной войны. — Правда, 1941, 17 июля.

¹² Материалы к истории библиотечного дела в СССР. 1917—1959 г.г. — Л., 1960, с. 137.

¹³ История СССР. — М., 1973. — Т. 10, с. 307.

¹⁴ История КПСС. — М., 1970. — Т. 5, кн. 1, с. 390.

¹⁵ Там же, с. 186—187.

darbo sustiprinimo klubuose, bibliotekose ir kitose įtaigose¹⁶.

Kultūros-švietimo įstaigų darbo uždaviniams karo meto sąlygomis aptarti VKP(b) Maskvos srities komitetas 1942 m. gruodžio 3 d. sušaukė specialų pasitarimą. Pasitarime dalyvavo TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Pirmininkas Michailas Kalininas. Savo kalboje jis pabrėžė, kad kultūros-švietimo darbuotojai „visą savo dėmesį turi sutelkti į pagalbą frontui“, kad tas darbuotojas, „kuris šią liniją praves patenkinamai, tas atliks didelį politinį darbą“¹⁷. Įdomu pažymėti, kad pasitarimo priimtame kreipimesi į visus Tarybų Sąjungos politinio švietimo darbuotojus buvo teigiama, kad „pirkios-skaityklos, neturinčios bibliotekos, informacinio stalo, laikraščių vitrinos ir sienlaikraščio, negalima vadinti tikru kultūros židiniu“¹⁸. RTFSR švietimo liaudies komisaro 1943 m. rugpjūčio 21 d. įsakymu Nr. 90 buvo reikalaujama, kad kiekviena pirkia-skaitykla turėtų ne mažiau kaip 200—300 knygų bibliotekėlę¹⁹.

Tarybų Sąjungos teritorijos didelės dalies patekimas hitlerinėn okupacijon, visų resursų mobilizavimas fronto reikalams pirmuoju karo etapu negalėjo nepaliesiti bibliotekų tinklo parametru. Iš 95 400 masinių bibliotekų, veikusių karo išvakarėse, 1941 metų pabaigoje buvo likę 48 000²⁰, o 1942 metų pabaigoje — 32 000. Masinių bibliotekų fondas sumažėjo nuo 185 mln. iki 90 mln. knygų²¹. Dėl lėšų stokos dalis masinių bibliotekų nutraukė darbą ir tolimoje užfrontėje. Kazachijos TSR masinių bibliotekų tinklas karo metais buvo sumažėjęs nuo 3933 iki 1686 bibliotekų²², Kirgizijos TSR — nuo 599 iki 299 bibliotekų²³ ir pan.

1942 metais masinių bibliotekų tinklo mažėjimas buvo sustabdytas. Bibliotekos pradėjo atsikurti. 1945 metais šalyje jau veikė 47 000 masinių bibliotekų. Itin sparčiai buvo atkuriamas ir plečiamas klubinių įstaigų tinklas: jeigu 1942 metais klubinių įstaigų buvo sumažėję iki 54 000, tai 1945 metais jų tinklas jau siekė 94 000 ir viršijo ikikarinį lygį²⁴.

1942 metais nustojo mažėjęs ir profsąjungų bibliotekų tinklas. Didelės reikšmės profsąjungų bibliotekų tinklui atkurti turėjo minėtas VKP(b) CK nutarimas „Dėl profsąjungų kultūrinio darbo“. Jį vykdant, VPSC Prezidiumas 1943 m. balandžio 1 d. priėmė specialų nutarimą „Dėl profsąjungų kultūrinio-masinio darbo“²⁵.

Svarbų vaidmenį stiprinant bibliotekų darbą RTFSR antroje karo pusėje suvaidino 1943 m. lapkrityje prasidėjęs masinių bibliotekų lenktyniavimas. Lenktyniavimo nuostatuose buvo įrašyti reikalavimai sutelkti į bibliotekas kiek galima daugiau skaitytojų, padidinti

16 Очерки истории Коммунистической партии Таджикистана.— Душанбе, 1968, с. 226.

17 Московское областное совещание по политико-просветительной работе в левне.— Правда, 1942, 5 декабря.

18 Там же.

19 Львовский Г. О библиотеках изб-читален.— Библиотекарь, 1948, № 2, с. 46.

20 История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941—1945.— М., 1961.— Т. 2, с. 568—569.

21 Комков Г. Д. Идеино-политическая работа КПСС в 1941—1945 г.г.— М., 1965, с. 195.

22 Даулетова Н. К. Государственная библиотека Казахской ССР им. А. С. Пушкина.— Алма-Ата, 1974, с. 16.

23 Шабданова Ш. Библиотечное строительство в Киргизской ССР. 1941—1967 г.г.: Автореф. диссертации. — М., 1973, с. 10.

24 Советский тыл в Великой Отечественной войне.— М., 1974, кн. 1, с. 100.

25 Советские профсоюзы в Великой Отечественной войне. 1941—1945.— М., 1975, с. 178.

кnygų išdavimą, plėsti agitacinį masinį darbą ir kt.²⁶ Vien tik profsąjungų lenkyniavo 1300 bibliotekų, iš jų 47 buvo įpdovanotos pereinamosiomis vėliavomis bei VPSCТ premijomis²⁷.

Net ir sunkiomis karo sąlygomis ne-uoju nutrauktas bibliotekų aprūpinimas eriodika bei papildymas naujomis .nygomis. Vien tik iš RTFSR švietimo iaudies komisariato 1943 metais 53 sri-ų pirkioms-skaitykloms buvo išsiųsta mln. knygų, 335 000 plakatų, 407 000 ortretų, 99 000 geografinių žemėla-ių²⁸.

Kad ir kokie dideli buvo karo meto unkumai, partinių bei valstybinių or-анų pastangomis šalyje buvo išlaiky-as gana geras bibliotekų aptarnavimas. bibliotekų bei knygų įsigijimo sumažė-imą kompensavo platus periodinės paudos platinimas ir panaudojimas bei ibliotekų „ėjimas į mases“. Biblioteki-inkai steigė knygų išdavimo punktus ei skaityklas ligoninėse, naujųjų šau-imo punktuose, slėptuvėse, gamyklų echuose ir pan. Plėtėsi kilnojamųjų ibliotekėlių veikla, RTFSR švietimo audies komisariatas 1942 m. vasario 4 d. priėmė specialų nutarimą dėl kil-оjamųjų bibliotekėlių išplėtimo²⁹.

Itin daug dėmesio buvo skirta jaunų

darbininkų, stojusių prie staklių ga-amyklose, aprūpinimui knyga. Bibliote-kininkai ėjo į gamyklų cechus bei bend-rabučius, derino savo darbą su sutrum-pėjusiu darbininkų laisvalaikiu ir pan.³⁰

Salies bibliotekų veikla nenutrūko net pačiais sunkiausiais karo mėnesiais. Nei vienai dienai nenustoję aptarnavusi skaitytojų Valstybinė viešoji M. E. Sal-tykovo-Ščedрино biblioteka hitlerinės armijos blokuotame Leningrade. Kny-gomis buvo aprūpinamos gamyklos, partinės ir tarybinės įstaigos, ligoninės ir kt. Karo metais biblioteka naudojosi 42 597 skaitytojai, jiems buvo išduota 1 474 408 knygos³¹. TSRS valstybinė V. I. Lenino biblioteka, nenutraukusi savo veiklos ir tomis dienomis, kai hit-lerininkai veržėsi į Maskvą, karo metų laikotarpiu skaitytojams išdavė 10 mln. knygų³². Nenutrūko ir TBA sistemos veikla, knygos buvo gaunamos ir per tarptautinį abonementą³³.

Tarybinių bibliotekų veikla Didžiojo Tėvynės karo metais nušviesta bibliote-кų istorijos aukštajai mokyklai vadovė-lyje³⁴, nagrinėta atskirose disertacijo-se³⁵, mokslo darbuose³⁶, atskirų biblio-tekų istorijai skirtose monografijose.

Šiuose tyrinėjimuose bei publikacijose

²⁶ Кавтасьева А. Два года Всероссийского социалистического соревнования.— Библиотекар, 1946, № 4, с. 5.

²⁷ Советские профсоюзы. . . , с. 179.

²⁸ Зуева Т. О культурно-просветительной работе в деревне.— Спутник агитатора, 1944, № 5, с. 14.

²⁹ Максакова Л. В рядах воюющего народа.— М., 1965, с. 173.

³⁰ Зыряна А. А. Организация культурно-массовой работы среди молодых рабочих в период Великой Отечественной войны.— Ученые записки/МГИК, 1966, вып. 13, с. 109.

³¹ Ефимова Н. Ни на один день.— Библиотекар, 1964, № 1, с. 52—55.

³² Клевенский М. Государственная ордена Ленина библиотека Союза ССР имени В. И. Ленина в дни Великой Отечественной войны.— Библиотекар, 1946, № 1, с. 20.

³³ Vairas K. Didis tarybinių bibliotekų darbas.— Literatūra ir menas, 1947, rugpjū-čio 3.

³⁴ Абрамов К. И. История. . . , с. 259—271.

³⁵ Извекова К. Т. Работа с книгой в госпиталях в годы Великой Отечественной войны. 1941—1945 гг.: Автореф. диссертации. . . — М., 1955.— 16 с.; Халафов А. А. История библиотечного дела в Азербайджане. 1933—1958 гг.: Автореф. диссертации. . . — Баку, 1974, с. 64—88; Шабданова Ш. Библиотечное строительство. . . , с. 8—16; Каримов Б. Развитие. . . , с. 14—18.

³⁶ Мазурицкий М. И. Деятельность библиотек в годы Великой Отечественной вой-ны.— Ученые записки/МГИК, 1967, вып. 16, с. 343—365.

minimi ir evakuotųjų piliečių aptarnavimo bibliotekose faktai. Deja, šis svarbus mūsų šalies bibliotekų istorijos klausimas išnagrinėtas bei nušviestas dar aiškiai nepakankamai.

Pertvarkant bibliotekų darbą pagal karo meto sąlygas, daug dėmesio buvo skirta ir iš vakarinių šalies rajonų evakuotųjų gyventojų aptarnavimui. Minėtas RTFSR švietimo liaudies komisaro 1941 m. spalio 27 d. įsakymas pareikalavo „ypatingą dėmesį skirti evakuotųjų gyventojų aptarnavimo bibliotekose organizavimui, esant reikalui perkelti knygas iš vienu bibliotekų į kitas jų fondams papildyti“³⁷.

Didelis tarybinės bibliotekų sistemos potencialas, operatyvus bibliotekų veiklos pertvarkymas karo metu sudarė palankias sąlygas tenkinti tiek vietinių, tiek ir atvykusių evakuotųjų gyventojų kultūrinius, gamybinius bei mokslinius knygos poreikius.

Beje, bibliotekomis evakuotieji gyventojai galėdavo naudotis ne tik tada, kai apsidavdavo evakuavimosi vietose, bet ir kelyje į jas. Azerbaidžane, per kurį kėlėsi daugiau kaip milijonas vakarinių šalies rajonų gyventojų, Baku bibliotekos buvo įrengusios kilnojamuosius bibliotekų punktus geležinkelio stotyje ir jūrų uoste, kuriuose dirbo etatiniai darbuotojai³⁸. Kirgizijoje, į kurią plaukė evakuotųjų srautas, stambiose geležinkelio stotyse buvo įrengtos ne tik valgyklos ar medicinos aptarnavimo punktai, bet ir raudonieji kampeliai, kuriuose pravažiuojantys galėjo perskaityti naujus laikraščius, sužinoti naujienas fronte ir

pan.³⁹ Evakuotųjų gyventojų buitiniams bei kultūriniais reikalams daug dėmesio skyrė partiniai bei tarybiniai organai visoje šalyje.

Rytinių šalies sričių bibliotekos suvaidino svarbų vaidmenį aptarnaudamos knyga evakuotuosius. Saratovo universiteto bibliotekos fondais naudojosi evakuotųjų Leningrado universiteto ir Maskvos konservatorijos studentai bei dėstytojai, M. Gorkio dailės teatro, įstaigų bei įmonių darbininkai ir tarnautojai. Vien tik 1942 metais buvo įrašyta 4500 naujų skaitytojų⁴⁰. Jau 1941 metų pabaigoje Kirgizijos TSR valstybinėje viešojoje N. Cernyševskio bibliotekoje, lyginant su ikikarinio laikotarpio, vidutiniškai skaityklos lankytojų išaugo nuo 250 iki 450, knygų išdavimų — nuo 700 iki 1500⁴¹. Evakuacijoje gyvenusiems moksliniams darbuotojams bibliotekose buvo įrengta speciali skaitykla⁴². Karo metais Turkmenijos TSR valstybinėje K. Markso bibliotekoje atvykę evakuotieji moksliniai darbuotojai rengė 22 kandidato bei daktaro disertacijas⁴³. Kazachstano valstybinėse masinėse bibliotekose karo metais, lyginant su 1940 metais, skaitytojų padidėjo 180 000, o knygų išdavimų — 2,9 mln.⁴⁴

Šalies bibliotekos svetingai sutiko ir Tarybų Lietuvos evakuotuosius piliečius. Apie tai byloja trumpos jų memuarų eilutės.

Žurnalistas bei visuomenės veikėjas Alpas Liepsnonis, 1941—1942 metų žiemą dirbęs Uzbekijos TSR Kokando rajono kolūkyje, rajoninėje bibliotekoje

³⁷ Материалы к истории. . . , с. 139.

³⁸ Халафов А. А. История. . . , с. 69.

³⁹ Очерки истории Коммунистической партии Киргизии.— Фрунзе, 1966, с. 323.

⁴⁰ Артисевич В. 50-летие университетской библиотеки.— Библиотечарь, 1959, № 11, с. 49.

⁴¹ История библиотечного дела в Киргизии.— Фрунзе, 1976.— Т. 1, с. 224.

⁴² Кондучалова К. К. Развитие библиотечного дела в Киргизии за годы советской власти.— Библиотеки СССР, 1967, вып. 35, с. 6.

⁴³ Ораков Э. История. . . , с. 179.

⁴⁴ Даулетова Н. К. Государственная библиотека. . . , с. 15.

skaitė M. Gorkio, V. Majakovskio veikalus⁴⁵.

Poetas Eduardas Mieželaitis, karo metais sumanęs parengti lietuvių poezijos antologiją, reikiamus tekstus randa TSRS valstybinėje V. Lenino bibliotekoje⁴⁶.

Rašytojas bei literatūros kritikas Kos-tas Korsakas Maskvos bibliotekose gavo 1941 metų Tarybų Lietuvos literatūrinį žurnalą „Raštai“⁴⁷.

Kai evakuacijoje kūrėsi lietuviškieji liaudies ansambliai, reikiamos gaidos orkestro ir choro repertuarams buvo surastos TSRS valstybinėje V. Lenino bibliotekoje ir kitose Maskvos muzikos veikalų saugyklose⁴⁸.

Reikia pažymėti, kad Didžiojo Tėvynės karo metais šalies bibliotekų sistemoje TSRS valstybinė V. Lenino biblioteka atliko ypatingas funkcijas. Jai buvo pavesta teikti bibliografinę informaciją bei aprūpinti knyga (per TBA ir skaityklose) VKP(b) CK, TSRS, RTFSR ir kitų respublikų Liaudies Komisarų Tarybas, TSRS ir respublikų Aukščiausiąsias Tarybas, liaudies komisaratus, centrinių bei vietinių laikraščių redakcijas ir kitas įstaigas bei organizacijas⁴⁹.

Šalies bibliotekų sistema evakuotiems skaitytojams galėjo pateikti ieškomų spaudinių ne tik rusų bei užsienio kalbomis, bet ir nacionalinėmis Tarybų šalies tautų kalbomis.

Karo metais šalies bibliotekose spaudinių TSRS tautų kalbomis paklausa

buvo itin išaugusi. Pirmiausia tai liėtė tas tautas, kurių teritorija buvo hitlerinės Vokietijos kariuomenės laikinai okupuota. Tą pastebi TSRS valstybinės V. Lenino⁵⁰ ir kitų bibliotekų istorijos tyrinėtojai.

Didžiojo Tėvynės karo išvakarėse atskirose šalies bibliotekose buvo ir lietuviškų bei lituanistinių leidinių.

Rengdamasis grįžti dirbti į Lietuvą, Juozas Maniušis Valstybinėje viešojoje M. E. Saltykovo-Sčedrino bibliotekoje studijavo veikalus apie Lietuvą bei Vilnių⁵¹.

1940 m. rugpjūčio 26 d. RTFSR valstybinėje viešojoje istorinėje bibliotekoje buvo atidaryta literatūros apie naujas tarybines respublikas, tarp jų ir Lietuvą, paroda⁵².

TSRS valstybinė V. Lenino biblioteka, kai kurios mokslinės bei sąjunginių respublikų respublikinės bibliotekos nuo 1940 metų pabaigos buvo gavusios privalomąjį Tarybų Lietuvos spaudinių egzempliorių. Kai kuriose bibliotekose buvo ir ankstesnių metų leidinių. Maskvoje, Tarybų aikštėje, iki karo veikusi Tarptautinė biblioteka 1940 metų rudėnį turėjo V. Krėvės, A. Vienuolio, P. Cvirkos, A. Venclovos, Zemaitės ir kitų lietuvių rašytojų veikalų, kai kuriuos lietuviškus laikraščius⁵³.

1940—1941 metais lietuviškos knygos kaupėsi Tarybinių rašytojų sąjungos būstinėje⁵⁴, leidinių lietuvių kalba įsigijimu rūpinosi Pasaulinės literatūros

⁴⁵ Liepsnonis A. O kur žvaigždės? — V., 1979, p. 361.

⁴⁶ Межелайтис Э. Слово о друге. — В мире книг, 1962, № 7, с. 39.

⁴⁷ Liepsnonis A. O kur žvaigždės? . . . , p. 385.

⁴⁸ Gričius A. Keliai keleliai. — V., 1973, p. 156.

⁴⁹ Клевенский М. М. Государственная библиотека СССР им. В. И. Ленина во время войны. — В кн.: Советская культура в годы Великой Отечественной войны. М., 1976, с. 123.

⁵⁰ История государственной ордена Ленина библиотеки СССР имени В. И. Ленина за 100 лет. 1862—1962. — М., 1962, с. 132.

⁵¹ Манюшис И. А. Жизнь в труде. — Вильнюс, 1979, с. 52.

⁵² Выставка в Исторической библиотеке. — Известия, 1940, 27 авг.

⁵³ Sarmaitis R. Lietuviškoji knyga Maskvoje. — Tiesa, 1940, lapkričio 2.

⁵⁴ Литовские писатели. — Литературная газета, 1940, 30 июля.

A. M. Gorkio instituto biblioteka, atskirų periodinių leidinių redakcijos⁵⁴.

Itin kruopščiai ne tik tarybinių, bet ir ankstesniųjų metų lietuviškus leidinius 1940—1941 metais buvo pradėjusi rinkti šalies nacionalinė spaudinių saugykla — TSRS valstybinė V. Lenino biblioteka. Vien tik Centrinė valstybinė biblioteka jai buvo išsiuntusi: 1940 m. spalyje — keletą knygų Klaipėdos krašto klausimu bei žurnalo „Dienovidis“ 1938—1939 metų komplektą, 1941 m. sausyje — 1940 metų 17 periodinių leidinių („Kultūra“, „Laisvoji mintis“, „Jaunasis valstietis“, „Naujoji sodyba“ ir kt.) kompleksus, kovo mėnesį — 50 bur. „Spaudos fondo“ leidinių, birželį — dar 50 įvairių knygų⁵⁵. TSRS valstybinė V. Lenino biblioteka neretai užsakydavo parūpinti jai ir konkrečias lietuviškas knygas. 1940 m. gruodyje ji prašė Centrinę valstybinę biblioteką šių knygų: J. Biliūno „Liūdna pasaka“, Maironio „Jūratė ir Kastytis“, lietuvių liaudies pasakų rinkinio „Gulbė — karaliaus pati“ ir kt.⁵⁷

Nuo 1940 m. gruodžio mėnesio Lietuvos TSR buvo įtraukta į sąjunginio nemokamo privalomojo egzemplioriaus sistemą, ir tiek TSRS valstybinė V. Lenino biblioteka, tiek sąjunginių respublikų respublikinės bibliotekos bei kai kurios kitos centrinės bibliotekos pradėjo gauti visą einamąją respublikos spaudos produkciją⁵⁸.

1940 metų rudenį TSRS valstybinėje V. Lenino bibliotekoje lietuvišką spaudą buvo tvarkęs bibliotekininkas Romas

Sarmaitis — vėliau Partijos istorijos instituto prie LKP CK direktorius.

Vis dėlto šalies bibliotekų sistemai aprūpinti knyga evakuotuosius Tarybų Lietuvos piliečius buvo sunkiau, negu kad evakuotuosius iš Ukrainos, Baltarusijos ar RTFSR vakarinių sričių. Pirmiausia, Lietuvos piliečiams, daugiau negu kitiems, trukdė nepakankamas rusų kalbos mokėjimas. Be to, iš kitų respublikų buvo suspėta evakuoti ištisas bibliotekas. Ukrainos TSR Mokslų Akademijos Centrinės mokslinės bibliotekos apie 300 000 knygų ir rankraščių buvo evakuota į Ufą, kur biblioteka tęsė darbą⁵⁹. Baltarusijos TSR Gomelio žemės ūkio mašinų gamyklą evakuojant į Kurganą, kartu buvo evakuota ir jos biblioteka⁶⁰. Tokių pavyzdžių sąrašą galima tęsti. Iš kaimyninių Latvijos bei Estijos tarybinių respublikų knygų irgi buvo evakuota — į Kostromos evakuojamo turto priėmimo bazę buvo atgabenta knygų latvių bei estų kalbomis⁶¹. Dėl staigaus hitlerinės kariaunos veržimosi iš Lietuvos knygų evakuoti nebesuspėta.

Evakuotųjų Tarybų Lietuvos piliečių reikalais rūpinosi evakuacijoje veikusi Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Taryba. Kadangi evakuotieji buvo pasklidę po visą šalį, Lietuvos TSR LKT buvo išsiuntusi savo įgaliotinius į 17 RTFSR sričių centrų bei sąjunginių respublikų sostinių, jų veiklos sferoje buvo 32 sritys, kraštai bei respublikos⁶². Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos įgaliotiniai buvo įpareigoti rūpintis ne tik materialiniais ar buitiniais evakuotųjų Tarybų Lietuvos piliečių reikalais, bei

⁵⁴ Lietuvos TSR centrinis valstybinis archyvas (toliau — CVA), R-558, ap. 3, b. 15, l. 255—257, 383.

⁵⁵ Ten pat, f. 1655, ap. 1, b. 84, l. 12; b. 91, l. 2—3; b. 90, l. 6; b. 81, l. 31—32.

⁵⁷ Ten pat, b. 91, l. 36—37.

⁵⁸ Ten pat, l. 51.

⁵⁹ История Центральной научной библиотеки Академии Наук Украинской ССР. — Киев, 1979, с. 100—104.

⁶⁰ Лапцкая И. П. Библиотека «Гомсельмаша» — крупнейшая в городе. — В кн.: Становление и развитие технических библиотек Белоруссии. Минск, 1972, с. 53.

⁶¹ RTFSR centrinis valstybinis archyvas, f. 2306, ap. 69, b. 2875, l. 132.

⁶² Varašinskas K. Karo sukuriuose. — V., 1970, p. 32.

ir politiniu-masiniu darbu jų tarpe, spaudos lietuvių kalba platinimu.

Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto bei Tarybų Lietuvos vyriausybės rūpesčiu jau 1942 metais Maskvoje atnaujina darbą Lietuvos TSR valstybinė leidykla. Tais metais išleidžiama 13 knygų lietuvių ir 2 knygos rusų kalba 2—3 tūkst. egz. tiražu. Vėlesniais metais knygų leidimas plėtėsi. Per visus karo metus buvo išleista 154 pavadinimų knygų ir brošiūrų⁶³. Buvo leidžiami laikraščiai „Tiesa“, „Tarybų Lietuva“, „Už Tarybų Lietuvą“. Raudonosios Armijos Lietuviškajame junginyje ėjo laikraštis „Tėvynė šaukia“ su literatūrinio priedu „Pergalė“⁶⁴. Iš viso tarybiniai užnagaryje buvo leidžiami 7 lietuviški periodiniai leidiniai⁶⁵.

Naujai išleistų lietuviškų leidinių privalomieji egzemplioriai būdavo siunčiami į šalies centras bei į sąjunginių respublikų respublikines bibliotekas. TSRS valstybinei V. Lenino bibliotekai lietuviškų leidinių parūpindavo ir Maskvoje tuo metu gyvenę lietuviai.

Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos 25-ųjų metinių proga TSRS valstybinė V. Lenino biblioteka įrengė didelę knygų parodą, kurioje buvo eksponuojami ir lietuviški karo metų leidiniai⁶⁶. Lietuviški karo metų leidiniai — P. Cvirkos „Sidabrinė kulka“, L. Giros „Smurtas ir ryžtas“, „Gyvajai Lietuvai“ ir kt.— buvo eksponuoti ir Kirgizijos TSR valstybinės N. Černyševskio bibliotekos įrengtoje knygų parodoje⁶⁷.

Tolimuosiuose šalies rajonuose gyvenę lietuviai piliečiai lietuviškų leidinių galėjo įsigyti tarptautinio knygyno „Knyga paštu“ skyriuje⁶⁸ arba tiesiog leidykloje, atsiuntę jai pinigus už norimas įsigyti knygas⁶⁹.

Kartu su suaugusiais į šalies gilumą buvo evakuota ir vaikų. Remiantis TSRS LKT 1942 m. sausio 23 d. nutarimu „Dėl vaikų, netekusių tėvų, globos“, Lietuvos TSR Vyriausybė įsteigė 7 vaikų namus. Į juos buvo priimti iš Lietuvos evakuotų pionierių stovyklų vaikai, našlaičiai, karių bei sunkiai materialiai gyvenančių daugiavaikių motinų vaikai. 1943 m. vasarą lietuvių vaikų namuose gyveno 787 vaikai⁷⁰.

Prie visų lietuvių vaikų namų buvo įsteigtos lietuviškos mokyklos.

Nemažai evakuotų lietuvių vaikų mokėsi amatų mokyklose, kuriose buvo specialios lietuviškos grupės. Kuibyševo 7-osios amatų mokyklos lietuviškoje grupėje 1943 m. pavasarį mokėsi 165 mokiniai. Lietuviškos grupės buvo Votkinsko, Taškento, Saransko, Gorkio, Penzos ir kitose amatų mokyklose⁷¹.

Lietuvos KP CK ir respublikos Vyriausybė dėjo daug pastangų, kad lietuvių vaikų namai bei mokyklos būtų aprūpinti knygomis.

Bibliotekų fondams sudaryti buvo panaudojamos Lietuvos TSR LKT Nuolatinės atstovybės prie TSRS LKT Maskvoje bibliotekos knygos, atrenkant vaikams tinkamą literatūrą⁷².

⁶³ Tarybų Lietuva Didžiamajame Tėvynės kare.— V., 1975, p. 170.

⁶⁴ Varašinskas K. Karo..., p. 87.

⁶⁵ Советский тыл... кн. 2, с. 352.

⁶⁶ Tarybų Sąjungos knygų parodoje.— Tarybų Lietuva, 1942, gruodžio 23.

⁶⁷ Skliutauskas J. Lietuvių kūriniai knygų parodoje Frunžėje.— Literatūra ir menas, 1944, kovas.

⁶⁸ Besiteiraujantiems lietuviško elementoriaus.— Tarybų Lietuva, 1943, lapkričio 25.

⁶⁹ Lietuviškų knygų skaitytųjū dėmesiai.— Ten pat, gruodžio 11.

⁷⁰ Varašinskas K. Karo..., p. 42.

⁷¹ Varašinskas K. Lietuvos komjaunuliai tarybinėje užfrontėje 1941—1944 metais.— Kn.: Lietuvos komjaunimui 50 metų. V., 1969, p. 187.

⁷² Varašinskas K. Lietuvių vaikų namai ir mokyklos evakuacijoje. (1941—1945).— Lietuvos istorijos metraštis, 1971, p. 90—91.

Rusų kalba knygų fondui sudaryti buvo gauta knygų iš vietinių mokyklų ar kitų bibliotekų.

Vaikų namai buvo reguliariai aprūpinami naujai išleidžiamais leidiniais lietuvių kalba⁷³. Reikia pažymėti, kad atskiri evakuacijoje leisti leidiniai buvo skirti tiesiogiai vaikams bei jaunimui. Laikraštis „Tarybų Lietuva“ turėjo specialų skyrelį vaikams ir jaunimui. Buvo išleista du vienkartinio iliustruoto leidinio „Pionierus“ numeriai, J. Žuigždos „Lietuvių kalbos gramatikos“ pirmoji dalis⁷⁴.

Nemaža biblioteka buvo sukaupta Debiusų (Udmurtijos ATSR) lietuvių vaikų namų vidurinėje mokykloje. 1943/44 m. m. jos fonde buvo 380 knygų lietuvių ir rusų kalbomis, ja naudotosi 200 skaitytojų. Bibliotekai vadovavo mokytoja komjaunuolė Vera Zakovaitė⁷⁵. Knygų rusų kalba vaikai imdavo ir iš vietinės masinės bibliotekos⁷⁶.

Bibliotekas su lietuviškų knygų fondais turėjo Kadyrijos (Uzbekijos TSR) lietuvių vaikų namai⁷⁷, Kuibyševo amatų mokykla⁷⁸ ir kt.

Dalis lietuvių vaikų, gyvenusių su tėvais, lankė ne lietuviškas mokyklas. Lietuvos TSR LKT įgaliotiniams buvo keliamas uždavinys domėtis jų mokymusi bei aprūpinti juos lietuviškais leidiniais⁷⁹.

Lietuvos KP Centro Komitetas bei Tarybų Lietuvos vyriausybė evakuacijoje dėjo daug pastangų rengdami parti-

nių bei tarybinių darbuotojų kadrus, kurių reikėjo Tarybų Lietuvai atstatyti po jos išvadavimo. 34 žmonės mokėsi Aukštosios partinės mokyklos prie VKP(b) CK vadovaujančių partinių ir tarybinių darbuotojų kursuose, 18 — lektorių, žurnalistų bei diplomatinių darbuotojų kursuose, 50 studentų iš Lietuvos mokėsi šalies aukštosiose bei specialiosiose vidurinėse mokyklose⁸⁰. Tarybų Lietuvos piliečiai studijavo Alma Atos⁸¹ ir Maskvos medicinos institute, Maskvos meno mokykloje⁸², Kuibyševo statybos institute⁸³, Maskvos fizinės kultūros institute⁸⁴ ir kitose mokyklose. Stojantiesiems aukštąsias mokyklas evakuotiems vakarinių šalies respublikų piliečiams buvo daroma nuolaidų — jie buvo atleidžiami nuo stojamųjų egzaminų ir mokesčio už mokslą, aprūpinami bendrabučiais ir stipendijomis, priimami nepateikus vidurinės mokyklos baigimo atestato⁸⁵.

Šalies mokyklose besimokantys Tarybų Lietuvos piliečiai naudojosi turtingomis šių mokyklų bibliotekomis.

Specialistai buvo rengiami ir tarybinių bei partinių darbuotojų 3—6 mėnesių kursuose, kurie veikė prie Lietuvos KP Centro Komiteto, 1942—1944 metais juose buvo parengta beveik 600 partinių, komjaunimo, profsąjungų darbuotojų, finansistų, teisininkų, medicinos seserų⁸⁶. Kursai turėjo savo biblioteką, komplektuojamą rusų bei lietuvių

⁷³ Grigalavičius J. Taip gyvena evakuotieji Lietuvos vaikai.— Tiesa, 1944, kovas, Nr. 9.

⁷⁴ Varašinskas K. Karo..., p. 91, 130, 152.

⁷⁵ CVA, R-762, ap. 3, b. 7, l. 49.

⁷⁶ Kicelmanaitė J. Laiškas iš vaikų namų.— Tarybų Lietuva, 1943, gegužės 25.

⁷⁷ Karpas O. Kadyrijos vaikų namuose.— Ten pat, sausio 24.

⁷⁸ Ciplys A. Viena diena Kuibyševe.— Ten pat, birželio 18.

⁷⁹ Į naujus mokslo metus.— Ten pat, rugpjūčio 1.

⁸⁰ Tarybų Lietuva..., p. 182.

⁸¹ Skaitytojai mums rašo.— Tarybų Lietuva, 1943 balandžio 23.

⁸² Evakuotieji Lietuvos studentai tęsia mokslą.— Tiesa, 1944, gegužė, Nr. 19.

⁸³ Ciplys A. Viena diena Kuibyševe...

⁸⁴ Simanas A. Lietuviai fizikultūros institute.— Tarybų Lietuva, 1943, sausio 8.

⁸⁵ Борьба латышского народа..., с. 579.

⁸⁶ Varašinskas K. Karo..., p. 160—161.

kalbomis⁸⁷, kurią tvarkė etatinis bibliotekininkas.

Lietuviškų leidinių bibliotekėlės buvo steigiamos gamyklose bei kolūkiuose, kuriuose dirbo evakuotų Tarybų Lietuvos piliečių. Tokią bibliotekėlę, sudarytą vienoje karinėje gamykloje, savo metuarmuose mini Didžiojo Tėvynės karo dalyvis Jokubas Deviatnikovas⁸⁸. Apie lietuviškų knygų bei laikraščių kaupimą Gorkio srityje Sachunijos rajono Kominterno kolūkyje rašė tų metų spaudoje šiame kolūkyje dirbę lietuviai⁸⁹.

Bibliotekėlės kaupėsi prie lietuviškų laikraščių redakcijų. Apie vieną tokią bibliotekėlę, sudarytą prie laikraščio „Už Tarybų Lietuvą“ redakcijos, savo prisiminimuose rašo žurnalistas ir visuomenės veikėjas Alpas Liepsnonis⁹⁰.

Biblioteka kaupėsi ir prie Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto.

Atskirose bibliotekose buvo komplektuojami ir iš užsienio gaunami leidiniai. Pažymėtina ir tai, kad tarybiniai Lietuvos partizanai buvo įpareigoti rinkti okupantų leidžiamą spaudą ir persiųsti ją į Maskvą propagandiniam darbui prieš hitlerinius okupantus⁹¹.

Atskirą klausimą, nusipelnantį savarankaus nušvietimo, sudaro Raudonojoje Armijoje tarnavusių lietuvių karių, kovojusių su hitleriniais grobikais, bibliotekinis aptarnavimas.

Evakuacijoje kurtų lietuviškų bibliotekų vaizdas būtų neišsamus, jeigu nepamintume ir asmeninių bibliotekų.

Lietuviai mokslininkai, rašytojai, visuomenės veikėjai, gyvenę ir dirbę evakuacijoje, ne tik naudojami visuomeninėms bibliotekomis, bet ir kaupė asmenines bibliotekėles. Jas sudarė karo metais leisti leidiniai rusų kalba bei, žinoma, Lietuvos TSR valstybinės leidyklos leidiniai. Be to, karo metais antikvariniuose knygynuose buvo galima surasti ir ankstesniais metais leistų vertingų leidinių. Nemažą asmeninę biblioteką, sudarytą tiek iš rusų bei pasaulinės literatūros klasikų veikalų, tiek ir Penzos bei Maskvos antikvariniuose knygynuose pirktų senų bei retų lituanistinių leidinių, evakuacijoje sukaupe rašytojas Antanas Venclova⁹².

Taigi Didžiojo Tėvynės karo metais pasitraukę į šalies gilumą Lietuvos piliečiai neliko be bibliotekų. Knyga juos aprūpino Tarybų šalyje ikikariniais metais sukurta bibliotekų sistema, kuri buvo operatyviai perorientuota darbu karo metu sąlygomis. Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto ir Tarybinės Vyriausybės pastangomis evakuotieji piliečiai buvo aprūpinami naujais tarybiniais leidiniais lietuvių kalba, buvo kuriamos lietuviškos bibliotekėlės. Didžiojo Tėvynės karo metais evakuotiems Lietuvos piliečiams bibliotekos padėjo gyventi ir dirbti, pakelti karo sunkumus, mokyti, rengti atstatomajam darbui išvaduojoje Lietuvoje, įnešti savo įnašą į bendrą Tarybinės liaudies kovą prieš hitlerinį fašizmą.

Lietuvos TSR kultūros darbuotojų tobulinimosi institutas

Įteikta 1981 m. gruodžio mėn.

⁸⁷ Ciplys A. Tarybinių ir partinių darbuotojų kursai.— Tarybų Lietuva, 1943, spalio 14.

⁸⁸ Deviatnikovas J. Kovoje gimusi draugystė.— Bibliotekų darbas, 1965, Nr. 5, p. 18.

⁸⁹ Skaitytojai mums rašo.— Tarybų Lietuva, 1943, vasario 22.

⁹⁰ Liepsnonis A. O kur žvaigždės?..., p. 369, 382—383.

⁹¹ Urbanavičius B. Liaudies keršytojai.— V., 1975, p. 188.

⁹² Macjauskienė M. Rašytojai ir knygos.— Bibliotekų darbas, 1979, Nr. 4, p. 36.

**БИБЛИОТЕЧНОЕ ОБСЛУЖИВАНИЕ ГРАЖДАН СОВЕТСКОЙ ЛИТВЫ,
ЭВАКУИРОВАННЫХ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ
В ГЛУБЬ СТРАНЫ**

КЛЕМЕНСАС СИНКЯВИЧЮС

Резюме

В годы Великой Отечественной войны в глубь страны эвакуировался 22671 гражданин Советской Литвы.

Партийные и советские органы страны направили созданную в стране в довоенное время систему библиотек на перестройку работы в соответствии с нуждами военного времени. Большое внимание библиотеки уделяли организации обслуживания граждан, эвакуированных из западных районов страны.

Эвакуированные из Литвы пользовались библиотеками Москвы и других городов и сел страны. Государственная библиотека СССР им. В. И. Ленина, центральные научные библиотеки, республиканские библиотеки союз-

ных республик также имели фонды литовской и литуанистической книги.

Усилиями работавших в эвакуации ЦК КП Литвы и Советского Правительства республики в Москве в 1942 г. начал работу Госиздат ЛитССР. Его изданиями комплектовались библиотеки литовских школ и детдомов, курсов советского и партийного актива при ЦК КП Литвы и другие, где были их читатели.

В годы Великой Отечественной войны библиотеки помогали эвакуированным гражданам Литвы перенести трудности военных лет, учиться и работать, внесли свой вклад в борьбу советского народа против гитлеровских захватчиков.

**THE LIBRARY SERVICE OF THE LITHUANIAN CITIZENS,
RETREATED TO THE DEPTH OF THE COUNTRY DURING
THE GREAT PATRIOTIC WAR**

KLEMENSAS SINKEVICIUS

Summary

When the Hitlerite soldiery began to occupy parts of the Soviet territory, in the first place Lithuania, 22,671 Lithuanian citizens evacuated to the depth of the Soviet union.

The library system of the country was adapted to work under war conditions. Much attention was paid to the evacuees service.

In 1942 the Moscow editing houses began to publish books in the Lithuanian language. Thus

started the acquisition of Lithuanian literature for the Lithuanian children's homes and schools and for the libraries of the courses at the Central Committee of the Lithuanian Communist Party and for Soviet and Party active members.

The libraries helped the evacuees to work and to learn, to contribute to the common fight of the Soviet people against fascism.